

IMANENTNÝ ZÁKON DIALEKTICKÝCH TOTALÍT

VÁCLAV ČERNÍK, Katedra logiky a metodológie, FF UK, Bratislava

ČERNÍK, V.: The Immanent Law of Dialectical Totalities. *Filozofia* 31, 1976, No 5, p. 486—503

There are attempts at forming a methodology of science on the principles of factual and idealized law. Marx in his *The Capital* discovered a type of law that is a form of an (expanded) reproduction of the basis conditions of the historically concrete wholes (organic systems). On its basis the idealized and factual law can be theoretically substantiated.

Jestvujú pokusy vybudovať metodológiu vied na základe tzv. faktuálneho zákona (fenomenalizmus, pozitivismus), na podklade idealizovaného zákona (idealizačné koncepcie, poznanská škola) a na báze imanentného zákona historickej konkrétnych celkov či organických systémov, zabezpečujúcich (rozšírenú) reprodukciu svojich základných podmienok (vývinové koncepcie, marxistická metodológia vied). Predložená stať je príspevkom k rozpracovaniu metodologickej koncepcie posledne menovaného typu.

Podľa predstaviteľov poznanskej školy (J. Topolski, J. Kmita, L. Nowak, J. Such, I. Nowak a i.) spočíva prínos marxizmu-leninizmu do všeobecnej metodológie vied vo formulácii princípu idealizácie a stupňovitej konkretizácie zákona (23, s. 247). Dialektická abstrakcia sa v poznanskej škole v podstate stotožňuje s idealizáciou a postup od abstraktného ku konkrétnemu (Marxova logická metóda) sa v nej redukuje na stupňovitú konkretizáciu idealizovaného zákona. L. Nowak napr. explikuje hodnotový zákon ako idealizovaný zákon. V antecedente jeho formulácie zapisuje šestnásť idealizujúcich predpokladov a formovanie trhových cien vysvetľuje ich postupnou elimináciou (23, s. 52 a n.). Idealizačná koncepcia poznanskej školy je nepochybne významným krokom v procese prekonania pozitivistického metodológie vied. Explánácia stupňovitou konkretizáciou idealizovaného zákona prekonáva popperovsko-hempelovský explanačný model a zachováva ho v sebe len ako svoj posledný krok. Zďaleka však ešte nevyjadruje vlastné špecifikum a podstatu marxistickej metodológie vied. Hoci pomerne dobre vyjadruje myšlienku sprostredkovania medzi zákonom a formou jeho prejavu, nepostihuje ideu vnútornej dialektickej rozpornosti zákona, nevie adekvátne vyjadriť princíp marxistického historizmu, ktorý predpokladá nielen historickosť javových foriem, ale aj historickosť samého zákona, a naráža na ťažkosti pri vysvetlení realizmu idealizovaných zákonov.

Predstavitelia poznanskej školy majú zrejme pravdu v tom, že Marx preniesol metódu idealizácie a konkretizácie zákona z oblasti prírodných vied do oblasti spoločenských vied, obohatil ju na spoločenskovednom materiáli a rozvinul ju ako dôležitý metodologický princíp. V tom však ešte nie je základný prínos marxizmu-leninizmu vo všeobecnej metodológii vied. Princípom idealizácie a stupňovitej konkretizácie zákona Marx rozvinul iba to, čo bolo implicitne obsiahnuté v metóde myslenia klasickej fyziky. Metódu idealizácie a konkretizácie zákona uplatnil už Galileo Galilei pri formulácii zákona

voľného pádu a zákona zotrvačnosti. Newtonova klasická mechanika je prvým príkladom rozvinutej idealizačnej teórie. Marxov základný prínos v teórii zákona „spočíva v tom, že objasňuje tie zvláštne (historické) zákony, ktoré regulujú vznik, existenciu, vývin a zánik určitého spoločenského organizmu a jeho vystriedanie iným, vyšším organizmom“ (14, s. 149). Zákony regulujúce proces vzniku, fungovania a vývinu historicky konkrétnych celkov nazýval K. Marx ich „imanentnými zákonmi“. Ide o zvláštny typ zákona, ktorý v sebe zachováva a prekonáva vlastnosti zákona javu, resp. faktúálneho zákona a idealizovaného zákona. Zákon javu zachycuje len „identické v javoch“, má charakter „podstatného javu“ či „všeobecného faktu“. Idealizovaný zákon už má charakter „podstatného vzťahu“, t. j. vzťahu celku a častí, hlavnej príčiny a hlavného účinku, podstaty a formy. Imanentný zákon konkrétnych celkov je rozporným vzťahom týchto celkov, vzťahom ich podstaty či medzi podstatami (16, s. 161).

Nejasnú ideu daného typu zákona nájdeme už u Hegla. Hegel rozlišoval zákon ako „vnútorné vonkajšieho“ a zákon ako „vnútorné vnútorného“. Prvé nadmyselno je pokojnou ríšou zákonov: na rozdiel od sveta vnemov nemá v sebe princíp striedania, zmeny, negácie. Má charakter jednoduchého (formálneho) všeobecna, ktoré sa často stotožňuje so „silou“ ľahostajnou k deľbe a diferenciácii. Rozdiely, „časti“ zákona sú v danej rovine vzájomne ľahostajné a možno ich uviesť do súvislosti len pomocou čísla. Zákon je tu len stálym obrazom nestáleho javu (7, s. 133). V druhom nadmyslovom svete sa „sila“ rozkladá na protiklad: to, čo bolo sebe rovné a sebe totožné, sa rozdeľuje. Rozdiel, ktorý bol predtým iba vonkajším rozdielom javov, prechádza do vnútra a stáva sa vnútorným rozdielom a protikladom samého zákona. Podstata zákona je „v pevnej jednote, v nevyhnutnej vnútornej súvislosti rozlíšených určení“ (8, s. 212). Zákon sa vďaka svojej vnútornej rozpornosti stáva nielen pozitívnou stránkou javov, ale súčasne aj „bodom ich negatívneho vzťahu k sebe, vnútorným prameňom všetkej činnosti, životného a duchovného samopohybu, dialektickou dušou...“ (9, zv. II, s. 496—7). Až na danej úrovni zodpovedá zákon svojmu pojmu; teraz už nie je jednoduchým abstraktným všeobecným, ale konkrétnym všeobecným, ktoré v sebe zahrnuje všetko bohatstvo zvláštneho (9, zv. I, s. 40). Teraz už nemá charakter „hlúpej“ nekonečnosti, ale je formou pravdivej nekonečnosti, stáva sa vnútornou mierou vecí, formou ich kvalitatívnej premeny atď. Hegel teda vo svojej logike načrtnol niektoré podstatné zvláštnosti zákona ako formy „samopohybu“. Jeho chyba bola v tom, že všetky zákony konkrétneho pohybu zredukoval na abstraktnú kategóriu zákona a vývin jej obsahu. Namiesto skutočného pohybu skúmal len pohyb v jeho abstraktnej, čisto logickej podobe, t. j. len ako pohyb čistého rozumu (20, s. 147). Reálna myšlienka o samopohybe (vnútorné nevyhnutnom pohybe) skutočnosti sa uňho mení na absurdnú ideu o samopohybe ducha, tvoriaceho skutočnosť zo seba samého.

Marxova koncepcia imanentného zákona historicky konkrétnych celkov nie je doteraz uspokojivo zrekonštruovaná. Možno povedať, že na jej rekonštrukciu chýbal práve ten sprostredkujúci článok, ktorý rozpracovala poznanská

škola vo svojej idealizačnej koncepcii. Súčasne však možno už dopredu konštatovať, že Marxovo poňatie imanentných zákonov dialektických totalít sa nedá zredukovať na idealizáciu a konkretizáciu zákona. Ešte väčšiu chybu, pravda, robia tí autori, ktorí redukujú celé marxisticko-leninské chápanie zákona na zákon javu či na faktálny zákon. Nielenže tým deformujú metódu marxizmu-leninizmu, ale zakrývajú si cestu k dôslednej kritike buržoáznej filozofie a metodológie vied. Existuje však už viac prác, ktoré správne postihujú špecifikum imanentných zákonov dialektických celkov. V. Filkorn napr. jasne odlišuje „dialektický zákon“ od klasifikačného, vzťahového a kauzálneho zákona ako od predialektických typov vedeckého zákona. Kým predialektické vedecké zákony predpokladali podstatu ako danú, dialektický zákon je jednoznačným vyjadrením „formy tvorenia sa podstaty vecí“, charakterizuje sa ako „odraz jednoznačných vzťahov a prechodov jedného systému do druhého, jednej kvality do druhej“. Kým predialektické vedecké zákony „vyjadrujú len diferencovanú uniformitu, a preto sa môžu vzťahovať len na úzke (uzavreté) celky“, dialektický zákon vyjadruje „opakujúcu sa diferencovanosť“ a nedá sa už definovať ako uniformita. „Vyjadruje a jednoznačne odráža jednotu sveta a začlenenie jednotlivých predmetov do začlenených systémov“. Prítom sa táto jednota chápe ako konkrétna jednota, „ktorou sa vyjadri zapojenosť individuálnych predmetov do systému a spätosť konkrétnych systémov v jedinom jestvujúcom svete“. V. Filkorn, nadväzujúc na Hegla a V. I. Lenina, definuje dialektický zákon ako „jednoznačné vyjadrenie samopohybu“ (6, s. 160—162). J. Cibulka ukázal, že dialektický zákon je na rozdiel od kauzálneho zákona „formou pohybu vnútorného rozporu“ (2, s. 5). V mojej práci o zákone z r. 1964 sa naznačuje myšlienka, že dialektický zákon je formou reprodukcie základných podmienok konkrétnych systémov (3, s. 53—73). V knihe E. V. Iljenkova o abstraktnom a konkrétnom v Marxovom *Kapitáli* (10) a v ďalších sovietskych publikáciách, ako aj v knihe J. Zeleného o štruktúre Marxovho *Kapitálu* (26) sa analyzujú explanačné postupy, založené na danom type vedeckého zákona, napr. postup od abstraktného ku konkrétnemu.

Táto štúdia je pokusom o rekonštrukciu Marxovho a Leninovho poňatia imanentného zákona historicky konkrétnych celkov, v ktorom — ako hovoril V. I. Lenin — sa zjednocuje princíp vývinu s princípom jednoty sveta (16, s. 273). Ide o časť knižnej monografie o probléme zákona v marxistickej metodológii vied, ktorá vyjde vo vydavateľstve Pravda r. 1977. V danej stati sa sústredím len na dve otázky: na rozbor zákona ako formy tvorenia sa podstaty organických systémov a na rozbor zákona ako formy konkrétneho všeobecná.

1. Zákon ako forma tvorenia sa podstaty organických systémov

Je známe, že Marx neobjasnil sám fakt existencie nadhodnoty, podstaty kapitálu: „Existencia tej časti hodnoty výrobku, ktorú teraz nazývame nadhodnotou, bola zistená dávno pred Marxom.“ Na fakt existencie nadhodnoty prišli už Smith a Ricardo, ktorí si viac alebo menej uvedomovali aj to, že ide o produkty „práce, za ktorú ten, kto si ju privlastnil, nezaplatil nijaký ekvivalent“

(17, zv. II, s. 24—25). Smith a Ricardo však opisali nadhodnotu len ako spoločný znak zisku, renty a úroku, len ako abstraktný celok, ktorý sa z nich skladá a znova sa na ne rozpadá ako na svoje časti. Nedostatok ich metódy nebol len v medôslednej formálnej abstrakcii a idealizácii, v chybnom stotožňovaní nadhodnoty s jej zvláštnymi formami, ale predovšetkým v tom, že vôbec zostávali len pri „čisto formálnej abstrakcii“, že sa nikdy „nestarali o pôvod nadhodnoty“, o proces tvorenia podstaty kapitálu. Táto nedostatočná hĺbka abstrakcie nemá, ako ukázal K. Marx, iba gnozeologické, ale aj triedne korene: „Títo buržoázni ekonómovia svojím inštinktom správne vycítili, že je veľmi nebezpečné príliš hlboko skúmať páľčivú otázku pôvodu nadhodnoty“ (17, zv. I., s. 547). V produktívnej sile práce našli iba príčinu veľkosti nadhodnoty, a nie príčinu jej vzniku. „Materiálny zákon určitého historického stupňa spoločnosti“ chápali „ako abstraktný zákon, ktorý rovnako ovláda všetky formy spoločnosti“ (19, s. 34), a kapitál pokladali za „večnú a prírodou danú (nie historickú) formu výroby“ (18, s. 409).

Celkom inakšie postupuje K. Marx. Spočiatku, pravda, ide tou istou cestou ako jeho predchodcovia: elementárnou abstrakciou a dôslednou idealizáciou redukuje zisk, rentu a úrok na ich spoločného menovateľa. Ale tam, kde „oni videli riešenie, videl on len problém“ (17, zv. II, s. 25). Redukciu javových foriem nadhodnoty na ich spoločný základ pokladá iba za prvý krok v analýze nadhodnoty. Nadhodnotu si vyjadruje termínom odlišným od termínov označujúcich zvláštne formy, a podrobuje ju špeciálnemu rozboru, skúma jej pôvod. Skúmať pôvod nadhodnoty znamená — ako ukázal K. Marx — rozobrať kategóriu hodnoty (bunky, z ktorej sa nadhodnota vyvinula) a špecifické podmienky, za ktorých sa hodnota mení na nadhodnotu, peniaze na kapitál. Z hľadiska rekonštrukcie Marxovho poňatia zákona je nevyhnutné všimnúť si práve Marxovu analýzu špecifických podmienok, za ktorých vzniká kapitál: „Podstatné podmienky sú obsiahnuté v samom vzťahu . . . : 1. na jednej strane živá pracovná schopnosť . . . oddelená od podmienok živej práce ako od existenčných prostriedkov . . . od prostriedkov sebazachovania živej pracovnej schopnosti . . . ; 2. hodnota, ktorá je na druhej strane, čiže spredmetnená práca musí byť nahromadením užitočných hodnôt, dostatočne veľkým na to, aby poskytlo predmetné podmienky nielen na produkciu výrobkov či hodnôt potrebných na reprodukciu . . . živej pracovnej schopnosti, ale aj na absorbovanie nadpráce — na poskytovanie objektívneho materiálu pre ňu; 3. slobodný výmenný vzťah — obeh peňazí — medzi oboma stranami; vzťah medzi krajnými momentmi, založený na výmenných hodnotách, nie na vzťahu panstva a poroby; . . . napokon 4. jedna strana, ktorá vo forme samostatných, pre seba existujúcich hodnôt predstavuje predmetné podmienky práce, musí vystupovať ako hodnota a vytváranie hodnôt, sebazhodnocovanie, vytváranie peňazí musí pokladať za posledný cieľ — nie bezprostredné užívanie alebo vytváranie užitočných hodnôt“ (18, s. 412—413).

Označme tieto podmienky skráteno:

$p_1 : Ps(a)$ — a je slobodným vlastníkom pracovnej sily, oddeleným od výrobných a životných prostriedkov;

- $p_2 : Pr(b)$ — b je vlastníkom výrobných a životných prostriedkov;
 $p_3 : V(a, b)$ — a a b stoja proti seba ako predavač a kupec, medzi nimi je slobodný výmenný vzťah;
 $p_4 : Sh^*(b, a)$ — ekonomickým cieľom b v pomere k a je samovzrastajúca hodnota Sh .

Symbole a a b zastupujú určité spoločenské triedy a individuá začlenené do týchto tried. Proces tvorby nadhodnoty (vznikania kapitálu) si môžeme vyjadriť zákonom:

$$(1) \forall a \forall b [Ps(a) \wedge Pr(b) \wedge V(a, b) \wedge Sh^*(b, a) \rightarrow Sh(a, b)].$$

V antecedente formulácie tohto zákona sú opísané podstatné podmienky kapitalistického spôsobu výroby a v konzekvente forma ich zjednotenia, podstata daného výrobného spôsobu. Vždy a všade tam, kde sú splnené podmienky uvedené v antecedente formulácie zákona, produkuje a Sh pre b , pričom veľkosť Sh bude úmerná produktívnej sile práce a . Samovzrastajúca hodnota je z hľadiska úžitkovej hodnoty produkciou výrobných a životných prostriedkov Pr ; z hľadiska hodnoty sa rozpadá na $c + v + m$, kde c ide na amortizáciu hodnoty spotrebovaného konštantného kapitálu (výrobných prostriedkov), v na pokrytie použitého variabilného kapitálu (nákup pracovnej sily) a m je časťou novej hodnoty, ktorú si b privlastňuje bez ekvivalentu, t. j. nadhodnotu.

Vzťah $m' = \frac{m}{v}$ vyjadruje mieru nadhodnoty (mieru vykorisťovania), vzťah

$p' = \frac{m}{c+v}$ mieru zisku atď. Na základe analýzy pôvodu nadhodnoty vybudoval Marx prvú racionálnu teóriu mzdy, preskúmal funkciu a dejiny kapitalistickej akumulácie, odhalil jej historickú tendenciu a predpovedal nevyhnutnosť zániku kapitalizmu.

Pozrime sa bližšie na logickú štruktúru formulácie zákona (1). Podmienky $p_1 - p_4$, ktoré K. Marx vymedzuje, nemajú charakter idealizujúcich predpokladov. Sú síce všeobecné, ale majú *reálny, predmetný, materiálny* charakter. Nie sú to ďalej druhotné podmienky, t. j. podmienky sprostredkujúce medzi zákonom a formou jeho prejavu; nie sú to ani náhodné okolnosti miesta a času, ani modifikačné podmienky, vyplývajúce z križovania daného zákona s inými zákonmi. Od všetkých druhotných podmienok K. Marx na danom stupni poznania úplne abstrahuje tým, že jednoducho neberie do úvahy proces rozpadu nadhodnoty na jej empirické časti. Skúma pohyb nadhodnoty v sebe a pre seba. Teda ani jedna z uvedených podmienok nie je ničím druhotným, zanedbateľným, každá z nich je „*spoločensky určujúcim predpokladom*“ kapitálu a je obsiahnutá v samom zákone ako imanentný moment jeho vzťahu (17, zv. II., s. 41). Každá z uvedených podmienok je nevyhnutná a všetky spolu sú dostačujúcim *predpokladom, východiskom alebo základom* kapitálu, pričom kapitál je ich nevyhnutným *výsledkom*, formou ich zjednotenia. Aby sa kapitál stal *reálne možným*, t. j. aby vôbec mohol vzniknúť, musia existovať všetky jeho podstatné podmienky. Ak by niektorá z nich chýbala, nemohlo by dôjsť k tvorbe nadhodnoty, k vzniku kapitálu. Ak by sa napr. nerealizovala podmienka $V(a, b)$, ak by si obidve stránky

medzi sebou vymieňali svoju prácu len vo forme spredmetnenej práce, nemohlo by ísť o kapitalistickú spoločensko-ekonomickú formáciu, ale iba o niektorú z dokapitalistických formácií. Ak by sa nerealizovala prvá podmienka $Ps(a)$, ak by napr. živá pracovná sila sama vystupovala len ako vlastníctvo druhej stránky, mohlo by ísť len o otrokársky spôsob výroby a nie o kapitalizmus atď.

Implikátor „ \rightarrow “, ktorý sme použili vo formulácii zákona (1), vyjadruje práve tento vzťah reálnej možnosti (reálnej nevyhnutnosti, vznikania), t. j. vzťah medzi podstatnými podmienkami určitého systému a podstatou daného systému, ktorý sa v daných podmienkach tvorí. Nejaký systém je *reálne možný* vtedy a len vtedy, keď sú dané všetky jeho podstatné podmienky. Ak by boli dané iba niektoré z nich, ale nie všetky, bol by len *abstraktne možným*. Systém, ktorý je dnes reálne možný, je súčasne i *reálne nevyhnutý*, t. j. *vzniká*, nachádza sa v procese vznikania. Naopak, systém, ktorý je iba abstraktne možný, nie je reálne nevyhnutý, t. j. ešte nevzniká a ešte nemôže vzniknúť. Reálnu nevyhnutnosť treba odlišovať od absolútnej nevyhnutnosti, ktorá predpokladá nielen úplnosť všetkých základných podmienok nejakého systému, ale aj totalitu všetkých jeho druhotných okolností. Od druhotných okolností však abstrahujeme pri analýze zákona v jeho čistej forme. Zdalo by sa, že implikáciu $Px \rightarrow Qx$ by sme mohli vyjadriť ekvivalentným výrazom $Px \rightarrow M_r Qx$, kde M_r je znak pre reálnu možnosť a „ \rightarrow “ je obyčajný materiálny implikátor. Obidva výrazy nám hovoria, že ak nastane Px , stane sa Qx reálne možným, lenže druhý výraz pripúšťa, že Qx je reálne možné aj vtedy, keď Px je nepravdivé, čo odporuje definícii reálnej možnosti. Príčina je zrejme v tom, že formálna logika chápe pravdu len ako funkciu výrokových spojok, kým dialektika musí pochopiť pravdu predovšetkým ako funkciu objektívneho, od človeka nezávislého obsahu našich poznatkov. Na vyjadrenie implikácie „ \rightarrow “ sa zrejme nedajú použiť známe systémy modálnej logiky, lebo sa v nich (zatiaľ) nedostatočne rozlišuje medzi reálnou, abstraktnou a náhodnou možnosťou, ako aj medzi reálnou a absolútnou nevyhnutnosťou.

Pokračovanie Marxovho rozboru procesu tvorby nadhodnoty dokazuje, že naozaj ide o podmienky, ako aj o implikáciu zvláštneho druhu. Aby kapitál vznikol (aby sa peniaze premenili na kapitál), „je predovšetkým nevyhnutné, aby proti sebe stáli ako kupec a predavač na jednej strane majiteľ hodnôt alebo peňazí a na druhej strane majiteľ hodnototvornej substancie, na jednej strane majiteľ výrobných a životných prostriedkov, na druhej strane majiteľ iba pracovnej sily. Oddelenie výrobku práce od práce samej, oddelenie objektívnych pracovných podmienok od subjektívneho činiteľa — pracovnej sily — bolo teda fakticky daným základom, východiskom kapitalistického výrobného spôsobu“ (17, zv. I., s. 603). Toto konštatovanie sme si už zhrnuli vo formulácii (1). „Ale to — pokračuje Marx — čo bolo spočiatku len východiskom, sa už vďaka nepretržitosti procesu, vďaka jednoduchej reprodukcii stále znova vytvára a zvečňuje ako vlastný výsledok kapitalistickej výroby. Na jednej strane výrobný proces neprestajne pretvára hmotné bohatstvo na kapitál, na podmienky zhodnocovania a spotreby pre kapitalistu. Na druhej strane robotník ustavične vychádza z tohto procesu tak, ako doň vstúpil ako osobný zdroj bohatstva, ale

zbavený všetkých prostriedkov, ktorými by mohol toto bohatstvo uskutočňovať pre seba" (17, zv. I., s. 603–604). Teda podmienky $p_1 - p_4$, ktoré boli nevyhnutným *predpokladom* kapitálu, sa vďaka jednoduchej reprodukcii menia na vlastný *výsledok* kapitálu. To, čo bolo pôvodne predpokladom systému, stáva sa už v procese jednoduchej reprodukcie jeho výsledkom; „príčina“ a „účinek“ si tu vzájomne vymieňajú miesto: namiesto $Px \xrightarrow{r} Qx$ dostávame $Qx \xrightarrow{r} Px$:

(2). $\forall a \forall b [Sh(a,b) \xrightarrow{r} Ps(a) \wedge Pr(b) \wedge V(a,b) \wedge Sh^*(b,a)]$, kde

a produkuje výrobné a životné prostriedky ako jemu cudzie vlastníctvo a b produkuje a ako vlastníka pracovnej sily, oddeleného od výrobných prostriedkov. Tým sa však obnovili podstatné podmienky $p_1 - p_4$, ktoré boli východiskom kapitalistického výrobného spôsobu, a preto sa celý cyklus môže začať znova: „Teda sám robotník ustavične produkuje objektívne bohatstvo ako kapitál, ako cudziu moc, ktorá ho ovláda a vykorisťuje, a kapitalista práve tak ustavične produkuje pracovnú silu ako subjektívny zdroj bohatstva, oddelený od prostriedkov jej vlastného predmetnenia a uskutočnenia ... ako námezdného robotníka. Táto ustavičná reprodukcia čiže zvečňovanie robotníka je *conditio sine qua non* (nevyhnutnou podmienkou) kapitalistickej výroby" (17, zv. I., s. 604). Formulácie zákona (1) a (2) teda vyjadrujú len dve abstraktné fázy procesu; skutočný proces je ich zjednotením:

(3) $\forall a \forall b \{ [Ps(a) \wedge Pr(b) \wedge V(a,b) \wedge Sh^*(b,a) \xrightarrow{r} Sh(a,b)] \wedge [Sh(a,b) \xrightarrow{r} Ps(b) \wedge Pr(b) \wedge V(a,b) \wedge Sh^*(b,a)] \wedge [Ps(a) \wedge Pr(b) \wedge V(a,b) \wedge Sh^*(b,a) \xrightarrow{r} Sh(a,b)] \wedge \dots \}$

Zákon \forall danej formulácii vystupuje ako všeobecná forma procesu, v ktorom dochádza k jednoduchej reprodukcii podstatných podmienok $p_1 - p_4$, k ich ustavičnej premene z predpokladu kapitalistického výrobného spôsobu na jeho vlastný výsledok. Už v dôsledku jednoduchej reprodukcie sa tieto podmienky stávajú *opakujúcimi sa podmienkami* a vzťah regulujúci proces ich reprodukcie sa stáva *opakujúcim sa vzťahom, zákonom*. Celý tento proces sa odohráva *v čase*, no časovú súradnicu pre zjednodušenie formulácií neuvádzame.

Všimnime si, že implikátor „ \xrightarrow{r} “ sa tu už celkom zreteľne odlišuje od svojej abstraktnej všeobecnej formy „ \rightarrow “. V prípade materiálnej implikácie by formulácia (3) viedla k jednoduchej ekvivalencii, pretože ak platí $Px \rightarrow Qx$ a $Qx \rightarrow Px$, tak platí $Px \equiv Qx$; išlo by o neprestajné opakovanie jedného a toho istého, o pohyb \forall uzavretom kruhu. V skutočnosti však ani jednoduchá reprodukcia podstatných podmienok $p_1 - p_4$ nemá charakter neustáleho opakovania toho istého v absolútnom zmysle: ich reprodukcia je súčasne ich *produkciou v novej a deštrukciou v starej forme* (18, s. 440). Ak by nedochádzalo k ich ustavičnému obnovovaniu, stali by sa časom mizivo malou veličinou a celý proces by musel nevyhnutne zaniknúť. Ešte výraznejšie vystupuje tento moment v procese rozšírenej reprodukcie.

Podmienky $p_1 - p_4$ sa pôvodne formovali historicky, vystupovali ako *historické podmienky vzniku* kapitálu. Ako také ešte nemohli byť vlastným výsledkom kapitálu, lebo ten tu ešte nebol, ešte sa len rodil: „Podmienky a pred-

poklady vznikania, rodenia sa kapitálu zakladajú sa práve na tom, že ním ešte nie je, že sa ním len stáva; miznú teda so vznikom skutočného kapitálu, toho kapitálu, ktorý sám, na základe svojej reálnosti vytvára podmienky svojej realizácie" (18, s. 408). Ako historické podmienky vznikania kapitálu boli jeho *historickým predpokladom*. Len čo sa však sformovali, vzniká kapitalistický výrobný spôsob, a so vznikom kapitálu nastáva ich deštrukcia; podmienky $p_1 - p_4$ sa odteraz reprodujú ako *vlastný výsledok* kapitalistickej výroby. Odteraz už „nevystupujú ako podmienky jeho vznikania, ale ako výsledky jeho existencie" (18, s. 409), stávajú sa momentom jeho vlastných dejín.

Len čo sa kapitalistický systém postaví na vlastné nohy, zabezpečuje nielen jednoduchú, ale aj *rozšírenú reprodukciu* svojich základných podmienok: „Kapitalistická výroba, keď sa raz objaví“, nielenže reprodukuje oddelenie objektívnych pracovných podmienok od subjektívneho činiteľa výroby — pracovnej sily, „ale ho aj v čoraz väčšom rozsahu rozširuje, až sa stane všeobecne vládúcim spoločenským stavom" (17, zv. II., s. 41). V dôsledku rozšírenej reprodukcie $p_1 - p_4$ dochádza na jednej strane k zospoločenšteni procesu práce a na druhej strane ku koncentrácii kapitálu. Tento vnútorný protiklad kapitalistickej výroby sa rozvíja, až napokon: „Centralizácia výrobných prostriedkov a zospoločenštie práce dosahujú bod, na ktorom sa stávajú nezlučiteľnými s ich kapitalistickým obalom. Obal praská. Odbíja posledná hodina kapitalistického súkromného vlastníctva". Kapitalistická výroba tak „plodí s nevyhnutnosťou prírodnohistorického procesu svoju vlastnú negáciu" (17, zv. I., s. 804—805). Kapitalizmus vytvára koniec-koncov svojím vlastným pohybom historické predpoklady novej spoločensko-ekonomickej formácie. Podmienky $p_1 - p_4$, ktoré sa pôvodne formovali len ako historické predpoklady kapitalistického spôsobu výroby a reprodujú sa kapitálom ako jeho vlastný výsledok, „raz *prekonajú samy seba* a tým ako *historické predpoklady* vytvoria podmienky pre nový stupeň vývoja spoločnosti" (18, s. 410). Označme si historickú formu podstatných podmienok kapitálu ako „*hist*($p_1 \dots p_4$)", ich rozšírenú reprodukciu ako „($p_1 \dots p_4$)'“ a historické podmienky vzniku socializmu ako „*hist*($p_5 \dots p_n$)". Zákon tvorby nadhodnoty ako formu *rozšírenej reprodukcie* $p_1 - p_4$ si môžeme skráteno vyjadriť v zákone:

$$(4) \quad \forall a \forall b \{ [\text{hist}(p_1 \dots p_4) \xrightarrow{r} \text{Sh}(a, b)] \wedge [\text{Sh}(a, b) \xrightarrow{r} (p_1 \dots p_4)'] \wedge [(p_1 \dots p_4)'] \xrightarrow{r} \text{Sh}'(a, b)] \wedge \text{Sh}'(a, b) \xrightarrow{r} (p_1 \dots p_4)'' \wedge [\text{Sh}''(a, b) \xrightarrow{r} (p_1 \dots p_4)'''] \wedge \text{hist}(p_5 \dots p_n) \}$$

V procese rozšírenej reprodukcie sa historické predpoklady systému menia na jeho vlastné predpoklady a ich kvantitatívne a kvalitatívne rozvinutie vedie k formovaniu historických predpokladov vzniku nového systému.

Vo formulácii (4) sa vyznačujú „tie body, kde musí nastúpiť historická analýza; na jednej strane je to *bod vzniku kapitálu*, v ktorom formulácia zákona odkazuje na minulosť skrytú za týmto systémom“, a na druhej strane *bod zániku kapitálu*, v ktorom formulácia zákona ukazuje „prvé obrysy budúcnosti, nastávajúceho pohybu" (18, s. 409—410). Zákon v tomto prípade už nie je len zákonom *fungovania* kapitálu, ako vo formulácii (3), ale súčasne aj *gene-*

tickým zákonom, vyjadrujúcim proces jeho vzniku, vývinu a zániku, nie je už len *cyklickým* zákonom, ale súčasne aj zákonom *smerovým*, vyjadrujúcim *historickú tendenciu* kapitálu, nevyhnutnosť jeho premeny na nový spoločenský systém. V prípade rozšírenej reprodukcie podstatných podmienok p_1-p_4 dochádza k zreteľnému otvoreniu reprodukčného cyklu, reprodukčný cyklus sa mení na „špirálu“ zloženú z radu kruhov, na *vývinový proces*. Zákon tvorby nadhodnoty vo formulácii (4) je ako forma rozšírenej reprodukcie p_1-p_4 *vývinovým* zákonom. Ako vývinový zákon zjednocuje v sebe vlastnosti funkcionálneho a smerového, štrukturálneho a genetického zákona. Podľa Štefana Nowaka existujú dve kategórie historických či vývinových zákonov, „zákony smerové a zákony cyklické“ (24, s. 192). V skutočnosti je vývinový zákon vnútornou, konkrétnou jednotou smerového a cyklického zákona; oddeľovať tieto dve jeho stránky jednu od druhej možno iba v abstrakcii. Zredukovať vývinový zákon na cyklický alebo na smerový by znamenalo zredukovať dialektický zákon na pred-dialektické typy zákonov (tzv. koexistenčný a tzv. následný zákon).

Aj z nášho nedokonalého rozboru Marxovej analýzy zákonitosti tvorenia sa podstaty kapitálu, nadhodnoty je zrejmé, že ide o nový typ zákona, ktorý sa podstatne odlišuje od faktuálneho zákona, ako aj od idealizovaného zákona. Ide o imanentný zákon určitého spoločenského „organizmu“, vyvíjajúceho sa historicky konkrétneho celku, dialektickej totality. Na príklade tohto imanentného zákona kapitalistickej spoločensko-ekonomickej formácie však K. Marx odhalil *základné vlastnosti imanentných zákonov ľubovoľných organických systémov a konkrétnych celkov vôbec*: „Ak v dovŕšenom buržoáznom systéme každý ekonomický vzťah predpokladá každý iný vzťah v buržoáznej ekonomickej forme, a všetko, čo sa utvorilo, je zároveň predpokladom, *platí to pre každý organický systém*“ (18, s. 227, podčiarkol V. Č.). Zákon tvorby nadhodnoty, ktorý sme tu rozobrali, má samozrejme svoje špecifické zvláštnosti. Sama myšlienka zákona ako formy (rozšírenej) reprodukcie základných podmienok dialektickej totality však *platí všeobecne* pre ľubovoľné historicky konkrétne celky. Možno ju preto zovšeobecniť, o čo sa pokúsime v nasledujúcom paragrafe.

2. Zákon ako forma konkrétne všeobecného

K. Marx vo svojej analýze imanentných zákonov kapitálu predovšetkým dokázal, že podmienená je nielen forma prejavu zákona, ale aj sám zákon. Imanentné podmienky zákona však majú iný charakter ako jeho druhotné podmienky. Sú to „podstatné“, „základné“ (Marx) podmienky určitého konkrétneho celku, ktorý zjednocuje rozličné relatívne izolované systémy a jednotlivé predmety začlenené do týchto systémov. Sú to podmienky, v ktorých 1. tieto systémy a individua utvárajú určitý jednotný celok, konkrétnu jednotu rozdielneho a protikladného, a ktoré 2. vzájomným pôsobením týchto systémov a individuí, t. j. vnútornou aktivitou konkrétneho celku neprestajne sa reprodujú ako jeho nevyhnutný základ. Pod *konkrétnym celkom* (dialektickou totalitou) tu rozumieme celok zabezpečujúci reprodukciu svojich podstatných podmienok; „ľubovoľný konkrétny celok (daná totalita) aktívne reprodukuje všetky nevyhnutné

predpoklady a podmienky vlastného zrodu, ktoré dostal spočiatku ako úločky predchádzajúcej totality” (4, s. 258). Len čo nejaký konkrétny celok vznikol, reprodukuje svoje základné podmienky svojou vnútornou aktivitou. Pritom to, čo bolo pôvodne jeho *predpokladom*, stáva sa v procese reprodukcie jeho *vlastným výsledkom*, ktorý sa mení na *východisko* jeho ďalšieho pohybu. Táto ustavičná premena podstatných podmienok dialektickej totality z formy predpokladu na formu výsledku je *conditio sine qua non* jeho existencie, fungovania a relatívnej stability. Vyvíjajúci sa konkrétny celok, resp. celok zabezpečujúci rozšírenú reprodukciu svojich podstatných podmienok nazývame *organickým systémom*. Pojem organického systému, pravda, nesmieme stotožňovať s biologickým systémom, ktorý je iba jeho osobitným prípadom. Marx, ako vidno aj z predošlého paragrafu, používal termín „organický systém” i na označenie spoločensko-ekonomických formácií. Organický systém je ľubovoľný konkrétny celok s rozšírenou reprodukciou. Správne poňatie celku, celostnosti má zásadný význam pre teóriu systémov a je hlboko „späté so špecifikom akéhokoľvek systémového skúmania“ (11, s. 50).

Všetci metodológovia zhodne definujú zákon ako opakujúci sa vzťah. Spravidla však nevysvetľujú, prečo je zákon opakujúcim sa vzťahom. Opakovateľnosť chápú len ako formálne opakovanie určitého znaku v množine predmetov. Pojem imanentných podmienok zákona vysvetľuje tento fakt prirodzeným spôsobom: *imanentný zákon konkrétnych celkov je reálny vzťah, regulujúci proces reprodukcie ich podstatných podmienok, je formou danej reprodukcie*. Práve prostredníctvom nej sa stáva opakujúcim sa vzťahom a získava status zákona. Daný typ opakovania, proces reprodukcie sa nedá vyjadriť klasickým kauzálnym súvisom príčiny a účinku. Príčina a účinok si tu neprestajne vymieňajú miesto. Dialektický celok sa stáva spinozovským *causa sui*, príčinou seba samého. Mechanizmom jeho fungovania je vzájomné pôsobenie systémov a individuí, ktoré sa doň včleňujú; nie je to však obyčajné, klasické vzájomné pôsobenie, ale vzájomné pôsobenie rozdielnych a protikladných stránok konkrétneho celku, zabezpečujúce reprodukciu jeho základných podmienok. Celok pritom formuje podstatu svojich častí a vo vzájomnom pôsobení jeho častí sa reprodujú podstatné podmienky jeho bytia. V rámci danej reprodukcie sa systémy a individuálne predmety včlenené do konkrétneho celku vzájomne diferencujú tak, že sa vo svojom vzájomnom vzťahu vylučujú i podmieňujú. V rámci danej totality vystupujú ako jednota rozdielneho a protikladného, ako dialektický rozpor. „Podmienkou poznania všetkých procesov na svete v ich »samopohybe«, v ich spontánnom vývine, v ich živom živote je to, že ich poznávame ako jednotu protikladov. Vývin je »boj« protikladov“ (16, s. 384). *Imanentné zákony konkrétnych celkov sú formou pohybu ich vnútorného dialektického protirečenia*.

Označme si konkrétny celok určitého druhu premennou x , konjunkciu jeho špecifických základných podmienok $p_1 \dots p_n$ si skráteno zapíšme výrazom $P_{im}^A(x)$ a špecifickú podstatu daného celku, ktorá vzniká za daných podmienok, si zapíšme ako $S^A(x)$. Len čo je daný komplex podmienok P_{im}^A celku x , stáva sa jeho podstata S^A reálne možnou, t. j. reálne nevyhnutnou, t. j. vzniká. Túto skutočnosť si vyjadríme zákonom:

$$(5) \forall x [P_{im}^A(x) \xrightarrow{r} S^A(x)],$$

ktorý možno interpretovať ako *jednoznačné vyjadrenie procesu tvorenia sa podstaty S^A konkrétneho celku x v podmienkach P_{im}^A* . V iných podmienkach, napríklad v P_{im}^B by došlo k tvorbe odlišnej podstaty iného konkrétneho celku y . Keďže z definície imanentných podmienok vyplýva, že sú to podmienky, ktoré sa vnútornou aktivitou konkrétneho celku usavične reprodukovujú ako jeho vlastný výsledok, môžeme formuláciu zákona (5) rozvinúť v tvare:

$$(6) \forall x \{ [P_{im}^A(x) \xrightarrow{r} S^A(x)] \wedge [S^A(x) \xrightarrow{r} P_{im}^A(x)] \wedge \dots \}.$$

V danej formulácii sa imanentný zákon charakterizuje ako *forma jednoduchej reprodukcie podstatných podmienok P_{im}^A konkrétneho celku x* . Vedecký zákon tu vyjadruje „mechanizmus“ fungovania konkrétneho celku, má charakter *funkcionálneho (cyklického, štrukturálneho) zákona*. V prípade, že konkrétny celok x zabezpečuje rozšírenú reprodukciu svojich základných podmienok, t. j. má charakter vyvíjajúceho sa organického systému, bude mať jeho imanentný zákon tvar:

$$(7) \forall x \{ [hist P_{im}^A(x) \xrightarrow{r} S^A(x)] \wedge [S^A(x) \xrightarrow{r} P_{im}^{A'}(x)] \wedge [P_{im}^{A'}(x) \xrightarrow{r} S^{A'}(x)] \wedge \wedge [S^{A'}(x) \xrightarrow{r} P_{im}^{A''}(x)] \wedge \dots \wedge [S^{A''\dots}(x) \xrightarrow{r} P_{im}^{A'''\dots}(x)] \wedge hist P_{im}^B(y) \}$$

Danú formuláciu zákona možno interpretovať ako *jednoznačné vyjadrenie vývinového zákona*, t. j. *formy rozšírenej reprodukcie podstatných podmienok P_{im}^A konkrétnej totality (organického systému) x* . Vedecký zákon v danej formulácii vyjadruje proces vzniku, fungovania, vývinu a zániku historicky konkrétneho celku, naznačuje historickú tendenciu premeny daného organického systému na iný organický systém (opäť tu, ako v prvom paragrafe, neuvádzame časový parameter kvôli zjednodušeniu formulácií).

Vo formuláciách (5), (6) a (7) sa úplne abstrahuje od druhotných okolností, ktoré zakrývajú proces v jeho čistej podobe, t. j. od všetkých začiatočných a modifikačných podmienok zákona. Premenná x (prípadne y , z atď.) v týchto formuláciách nepredstavuje konkrétny celok v jeho bezprostrednej, empirickej, javovej forme, ale len „*v jeho ideálnom priemere*“ (17, zv. III/2, s. 384, podčiarkol V. Č.). Vedecké zákony zobrazujúce imanentné zákony historicky konkrétnych celkov sa vo svojej čistej forme spĺňajú striktné len „*ideálne strednými typmi*“ objektov (13, s. 80, podčiarkol V. Č.). Ideálne stredný typ objektu je teoretický obraz konkrétneho dialektického celku, ktorý sme myšlienkovito zredukovali na jeho „vnútornú organizáciu“ (17, zv. III/2, s. 384), na jeho samopohyb, t. j. na proces reprodukcie jeho podstatných podmienok. V reálnej skutočnosti nikde neexistujú konkrétne celky (dialektické totality) vo svojej čistej podobe. Nikdy nie sú oddelené ostrými hranicami. Vždy obsahujú mnohé prímiesy iných totalít. V teórii ich však musíme vyjadriť v čistej forme, ako dostatočne ostro vymedzený všeobecný typ. Inakšie by sme ani nemohli postihnúť proces kvalitatívnej premeny systémov, vznikanie nových a zanikanie starých totalít. V dejinách spoločnosti sa napr. nikde nestretáme so žiadnou spoločensko-ekonomickou formáciou v jej čistej podobe. A predsa len vďaka pojmu spoločensko-ekonomickej formácie bolo možné pozdvihnúť obraz ľudských dejín na

úroveň vedy. V teórii sa predpokladá, že „skutočné vzťahy zodpovedajú svojmu pojmu, alebo — čo je to isté — skutočné vzťahy sa zobrazujú len potiaľ, pokiaľ vyjadrujú svoj vlastný všeobecný typ” (17, zv. III/1, s. 178). Teória kapitálu napr. predpokladá, že „robotník dostáva plnú hodnotu svojej pracovnej sily. To je ideál kapitalizmu, no nijako nie jeho skutočnosť. Teória renty predpokladá, že sa všetko poľnohospodárske obyvateľstvo úplne rozdelilo na pozemkových vlastníkov, kapitalistov a námedzných robotníkov. To je ideál kapitalizmu, no nijako nie jeho skutočnosť. Teória realizácie predpokladá proporcionálne rozdelenie výroby. Je to ideál kapitalizmu, no nijako nie jeho skutočnosť“ (15, s. 74). V. I. Lenin videl význam Marxovej teórie kapitálu práve v tom, že dokázala, že „i pri ideálne plynulej a proporcionálnej reprodukcii” je v kapitalizme „nevyhnutné protirečenie medzi rastom výroby a obmedzenými hranicami spotreby”, a že tak dala „najmocnejšiu zbraň proti apologetike” (tamže). V tvrdení, že teória pracuje s ideálne stredným typom objektu, teda nie je nič idealistického, ale práve naopak. Idealizmus a subjektivismus vzniká až tam, kde sa usilujeme vtiesnať skutočný objekt do nášho ideálne stredného typu, pomocou ktorého sa ho máme teoreticky zmocniť.

Imanentný zákon historicky konkrétnych celkov v sebe, podobne ako idealizovaný zákon, implicitne obsahuje celý rad idealizujúcich predpokladov. Preto sa s ním niekedy chybné stotožňuje. Jeho formuláciu (5) môžeme napríklad prepísať v rozvinutej kvantitatívnej forme:

$$(8) \forall x [P_{im}^A(x) \wedge p_{mod}^1(x) = d_1 \wedge \dots \wedge p_{mod}^m(x) = d_m \rightarrow F^m(x) = S^A(x)],$$

ktorú možno pokladať za zápis *teoreticky zdôvodneného idealizovaného zákona*. Na rozdiel od idealizovaného zákona v Nowakovej interpretácii (23, s. 62) sa tu vyčleňujú imanentné podmienky zákona, ktoré majú reálny charakter, a tak sa de facto rieši problém realizmu idealizovaného zákona. Bez vymedzenia imanentných podmienok je realizmus idealizovaného zákona problematický. Navyše na rozdiel od idealizovaného zákona v Nowakovej formulácii sa tu nepredpokladá dopredu znalosť všetkých idealizujúcich predpokladov $p_{mod}^1(x) = d_1, \dots, p_{mod}^m(x) = d_m$ (v ktorých sa modifikačné podmienky prirovnávajú k nule alebo k dajakej konštante, prípadne k nekonečnu), a teda ani apriórna znalosť celej zákonitej štruktúry skúmanej oblasti. K ich explikácii dochádza postupne, pri prechode k analýze špecifických podmienok systémov a individuí, na ktoré sa skúmaný konkrétny celok rozpadá, a pri analýze prímiesí iných totalít, ktoré daný zákon modifikujú. Stupňovitou konkretizáciou imanentného zákona (8) možno tak isto ako stupňovitou konkretizáciou idealizovaného zákona dospieť k *teoreticky zdôvodnenému faktúálnemu zákonu* a k vysvetleniu empirickej skutočnosti.

Imanentný zákon konkrétnych celkov spĺňa *Maxwellovu podmienku nomicnosti*, ktorá sa všeobecne uznáva za jedno zo základných kritérií tvaru zákona: vo svojej čistej forme je vždy a všade nezávislý od druhotných podmienok (začiatočných a modifikačných). Podstatné podmienky konkrétneho celku, ktorých formou reprodukcie je imanentný zákon, sú však jeho vlastnými podmienkami. Od týchto podmienok nemôže byť nezávislý. Okrem Maxwellovej podmienky

nomickosti tu preto musí byť aj iné kritérium tvaru zákona: vnútorný zákon konkrétnych totalít je vždy a všade závislý od svojich imanentných podmienok, t. j. od podstatných podmienok celkov, ktorých reprodukciu reguluje. Tento princíp imanentnej podmienenosti zákona nemožno zredukovať na Maxwellovu podmienku: hovorí o *závislosti* zákona od (imanentných) podmienok, kým Maxwellova podmienka hovorí o *nezávislosti* zákona od (druhotných) podmienok. Princíp imanentnej podmienenosti zákona prvý sformuloval K. Marx a menujeme ho preto *Marxovým princípom nomickosti*. Marxova a Maxwellova podmienka nomickosti sa vzájomne predpokladajú. Marxova podmienka kladie dôležité obmedzenia na Maxwellovo kritérium a vymedzuje jeho skutočný obsah. Maxwellovu podmienku nomickosti nemožno interpretovať (ako je to bežné v pozitivistickej filozofii vedy) v zmysle požiadavky, aby každý zákon platil vždy a všade, v každom bode času a priestoru, t. j. absolútne a nezávisle od akýchkoľvek podmienok. Taká absolutizácia Maxwellovej podmienky vedie k dichotómii zákona a podmienok a k mnohým paradoxom, ktoré z nej vyplývajú. V skutočnosti požaduje iba to, *aby zákon vždy a všade tam, kde platí, bol vo svojej čistej forme nezávislý od svojich druhotných podmienok*. Maxwellovo kritérium ponecháva otvorenou otázku, kde a kedy môže alebo musí nejaký vzťah platiť, aby sme ho mohli uznať za zákon, či musí platiť pre celý vesmír, alebo či môže platiť len pre jeho obmedzenú časť, či musí byť večný, alebo aj časovo obmedzený. Na túto otázku môže dať striktnú odpoveď iba Marxova podmienka nomickosti. Marxovo kritérium tvaru zákona požaduje, *aby zákon platil vždy a všade, kde sú dané jeho imanentné podmienky*. Pre tvar zákona je pritom ľahostajné, či sa tieto podmienky nachádzajú v celom vesmíre, alebo len v jeho časti, v nekonečnom čase, alebo v určitom vymedzenom časovom období. Zákon musí platiť vždy a všade, kde sú dané jeho imanentné podmienky, ale tieto podmienky nemusia existovať vždy a všade. Ak jestvujú vždy a všade vo vesmíre, pôjde o univerzálny zákon nekonečnej totality vesmíru; ak neexistujú vždy a všade, pôjde o zákon konečných, historicky konkrétnych totalít. Skutočne všeobecno je to, čo „nastáva všade a vždy, kde sú dané spomínané podmienky, a je celkom ľahostajné, či sa to opakuje raz alebo miliónkrát a na koľkých nebeských telesách“ (5, s. 187).

Typ všeobecná, ktorý spĺňa iba Maxwellovu podmienku nomickosti, nazývame *formálnym* alebo *abstraktným všeobecnom*. Je to vlastnosť alebo vzťah, ktorý je identický, spoločný, zhodný a v tomto zmysle sa opakujúci pri všetkých prvkoch (alebo ich *n*-tíc) nejakej množiny (množiny množín) predmetov. Vyčlenenie takejto vlastnosti či vzťahu umožňuje skrátené vyjadriť danú množinu, pomenovať ju spoločným názvom, a vystupuje ako jednoduchý zmysel (predstava, koncept) tohto názvu. Umožňuje zredukovať rozmanité javové formy predmetov na ich abstraktnú podstatu, idealizované abstraktum. Čím je takáto abstraktná podstata všeobecnejšia, tým má širší rozsah a chudší obsah. Krajnou podobou abstraktnej všeobecnosti je časopriestorová univerzalita, ktorá má najväčší možný rozsah a najmenšiu informatívnu hodnotu. Abstraktné všeobecno je výsledkom *formálnej abstrakcie*, t. j. abstrakcie od druhotných podmienok zákona (začiatočných a modifikačných). V rámci formálnej abstrakcie

vystupuje proces zovšeobecnenia ako „vyparovanie“ sa konkrétneho; súhrnná predstava sa pri nej vyparuje na čisto abstraktné určenia (18, s. 54—55). Opačný postup od abstraktného určenia k zmyslovo-konkrétnej má v rámci formálnej abstrakcie charakter *formálneho dôkazu*.

Typ všeobecná, ktorý spĺňa nielen Maxwellovu, ale aj Marxovu podmienku nomickosti, nazývame *konkrétnym všeobecným*. Konkrétne všeobecno nie je formálne „abstraktum imanentné jednotlivému individuu“ (22, s. 343); nie je to ani formálny znak opakujúci sa pri všetkých prvkoch nejakej množiny. Je to reálny vzťah systémov a individuí, ktorý ich za istých podstatných podmienok zjednocuje do určitého konkrétneho celku a stáva sa formou ich vzájomného pôsobenia, formou reprodukcie základných podmienok daného celku. Konkrétne všeobecno možno získať len *dialektickou abstrakciou*, ktorá v sebe zahŕňa formálnu abstrakciu ako podriadený moment. Dialektická abstrakcia je myšlienkový postup, skladajúci sa z elementárnej abstrakcie (abstrakcia od počiatkových podmienok zákona), idealizácie (prirovnanie modifikačných podmienok zákona k nule, nekonečnu, konštante) a z analýzy imanentných podmienok zákona. Prvý krok umožňuje zredukovať jednotlivú javovú formu na všeobecný jav, druhý umožňuje zredukovať všeobecný jav na abstraktnú podstatu a tretí umožňuje osvetliť sám pôvod danej podstaty, študovať protirečenie v samej podstate predmetov (16, s. 271), pochopiť podstatu ako aktívnu substanciu, preskúmať ju v jej pohybe v sebe a pre seba. V rovine dialektickej abstrakcie nevedie proces zovšeobecnenia k „vyparovaniu sa“ empirickej predstavy do stále abstraktnejších a bezobsažnejších určení, ale naopak, k zobrazeniu „vnútornej fyziológie“ (Marx) konkrétnych celkov, k myšlienkovkej reprodukcii ich samopohybu, k vyjadreniu „mechanizmu“ ich vzniku, fungovania, vývinu a kvalitatívnej premeny. Preto aj opačný postup konkretizácie všeobecných určení nebude mať v danej rovine charakter iba formálneho, ale *skutočného dôkazu*, v ktorom sa obraz javu myšlienkovito vyvíja z jeho vnútorne nevyhnutného pohybu. Imanentné zákony konkrétnych celkov spĺňajú tak Maxwellovu, ako aj Marxovu podmienku nomickosti; sú teda podľa definície *formou konkrétne všeobecného*.

Z Marxovho princípu imanentnej podmienenosti zákona vyplývajú tieto odvodené kritériá:

a) *Kritérium totožnosti zákonov*: Dva konkrétne celky, ktoré majú zhodné podstatné podmienky a líšia sa od seba iba druhotnými podmienkami, majú tie isté imanentné zákony. Konkrétne celky s totožnými imanentnými zákonmi sú *podstatne totožné*. Podstatná totožnosť nevyklučuje zjavný alebo zdánlivý rozdiel. Totožné imanentné zákony môžu nadobudnúť v odlišných druhotných podmienkach odlišné modifikácie a formy prejavu. V krajinách socializmu existujú totožné imanentné zákony; v špecifických miestnych a historických podmienkach sa však rozlične modifikujú a prejavujú. Niekedy býva ťažké zistiť, že dva zákony, pôsobiace v zdánlivo odlišných oblastiach, sú len špecifickými formami toho istého zákona. Newton napr. „potreboval všetku silu svojho rozumu na to, aby stotožnil pohyb nebeských telies spadajúcim závažím na zem“, a zavŕšil tak zjednotenie astronómie a mechaniky zemských telies (12, s. 178).

b) *Kritérium nezastupiteľnosti zákonov*: Dva konkrétne celky, ktoré majú odlišné podstatné podmienky, budú mať odlišné imanentné zákony. Konkrétne celky s rôznymi imanentnými zákonmi sú *podstatne odlišné*. Podstatná odlišnosť nevyklučuje moment zdanlivej zhody. Newtonov gravitačný zákon a Coulombov zákon sú rozdielne, hoci sa zapisujú v zdanlivo zhodnej forme. Tovar za socializmu i za kapitalizmu vystupuje vo forme ceny, hoci jeho vnútorný ekonomický obsah je podstatne odlišný. Povrchné myslenie, neschopné postihnúť imanentné zákony dialektických totalít, spravidla prijíma a vydáva zdanlivú zhodu za podstatnú totožnosť. Jedným z príkladov takéhoto myslenia je „teória“ konvergencie kapitalizmu a socializmu, ktorá sa stala módnou v buržoáznej filozofii, ekonómii a sociológii a zohrala svoju úlohu aj vo vývine súčasného revizionizmu.

c) *Kritérium nemennosti zákonov*. Kým sa menia podstatné podmienky konkrétneho celku, nemôže sa zmeniť ani jeho imanentný zákon. Fundamentálne zákony prírody napr., ktoré sú formou reprodukcie základných podmienok vesmírneho celku, nemožno zrušiť, lebo nemožno zrušiť ich imanentné podmienky. „V historicky odlišných pomeroch sa môže meniť iba *forma*, ktorou sa tieto zákony presadzujú“ (21, s. 155). Ani všeobecný spoločenský zákon nemožno zrušiť likvidáciou nejakej jednej spoločensko-ekonomickej formácie. Určitá forma spoločenskej výroby nemôže napr. zrušiť zákon proporcionálnej delby práce, ktorý sa týka všetkých foriem spoločenskej výroby (tamtiež), môže zmeniť iba formu jeho prejavu. Nijaký zákon nemožno zmeniť zmenou jeho druhotných podmienok. Žiadnymi reformami napr. nemožno zmeniť podstatu kapitálu. Na tomto kritériu sa zakladá marxistická kritika reformizmu.

d) *Kritérium zmeny zákona*: Ak sa menia podstatné podmienky konkrétneho celku, musí sa zmeniť aj jeho imanentný zákon. Zákon „nemôže byť iný za tých istých podmienok“ (1, s. 355), ale môže a musí byť iným, ak sa menia jeho imanentné podmienky. Zákon ako taký sa nemôže zmeniť so zmenou okolností času a priestoru (25, s. 103), ale môže a musí sa zmeniť, ak sa menia jeho vlastné, vnútorné podmienky. Imanentné zákony spoločensko-ekonomických formácií sa menia pri prechode od jednej formácie k druhej, sú to „zákony historické, ktoré platia len pre určité štádium historického vývinu, pre určitý stupeň vývinu výrobných síl“ (21, s. 17). Dôkazom platnosti daného kritéria je vlastne celý Marxov *Kapitál*, ktorý je teoretickým zdôvodnením socialistickej revolúcie.

Záver

1. Marx v *Kapitáli* rozpracoval princíp imanentnej podmienenosti zákona, ktorý v sebe zahrnuje Maxwelllovu podmienku nomickosti ako svoj podriadený moment. Uplatnenie daného princípu umožňuje vymedziť zákon ako formu konkrétne všeobecného a explikovať pojem konkrétneho celku a organického systému.

2. Vo vyvinutých vedách je nevyhnutná (okrem faktuálnych a idealizovaných zákonov) formulácia vedeckých zákonov zobrazujúcich imanentné zá-

kony dialektických totalít, formy reprodukcie základných podmienok historicky konkrétnych celkov.

3. Imanentný zákon organického systému, t. j. konkrétneho celku zabezpečujúceho rozšírenú reprodukciu svojich podstatných podmienok, má charakter vývinového zákona. Zjednocuje v sebe vlastnosti funkcionálneho (cyklického, štrukturálneho) a genetického (smerového) zákona. Je to historický zákon, regulujúci proces vzniku, fungovania a vývinu organických systémov.

4. V pojme immanentného zákona organického systému sa dôsledne prekonáva dichotómia zákona a podmienok. V pojme tohto zákona je preto kľúč na prekonanie paradoxov a antinómií, ktoré vyrastajú z dichotómie zákona a podmienok (synchronizmu a diachronizmu, štrukturalizmu a abstraktného historizmu, nomotetizmu a idiografizmu, metodologického naturalizmu a anti-naturalizmu, metodologického holizmu a individualizmu, fatalizmu a voluntarizmu atď.).

5. V pojme vývinového zákona je aj kľúč na pochopenie procesu tvorenia sa genetických štruktúr (historicky vzniknutých systémov zákonov), a tým aj na pochopenie štruktúrnogenetických postupov, rozpracovaných v Marxovom *Kapitáli*.

LITERATÚRA

1. BUNGE, M.: Scientific Research, zv. I. (The Search for System). Berlin—New York 1967.
2. CIBULKA, J.: Prínos Marxova Kapitálu k poznání spoločenských zákonů. Praha 1962.
3. ČERNÍK, V.: Dialektický vedecký zákon. Bratislava 1964.
4. Dejiny marxistickej dialektiky. Bratislava 1973.
5. ENGELS, F.: Dialektika prírody. Bratislava 1963.
6. FILKORN, V.: Metóda vedy. Bratislava 1956.
7. HEGEL, G. W. F.: Fenomenologie ducha, Praha 1960.
8. HEGEL, G. W. F.: Sočinenija, t. 3. Moskva—Leningrad 1934.
9. HEGEL, G. W. F.: Wissenschaft der Logik, zv. I, II. Leipzig 1951.
10. ILIENKOV, E. V.: Dialektika abstraktnogo i konkretnogo v Kapitale Marksa. Moskva 1960.
11. JUDIN, E. G.: Metodologičeskaja priroda sistemnogo podchoda. In: Sistemnyje issledovanija. Moskva 1973.
12. KUZNECOV, B. G.: Od Galileiho po Einsteina. Bratislava 1975.
13. LENIN, V. I.: Sočinenija, zv. 14. Moskva 1959.
14. LENIN, V. I.: Spisy, zv. 1. Bratislava 1953.
15. LENIN, V. I.: Spisy, zv. 4. Bratislava 1956.
16. LENIN, V. I.: Spisy, zv. 38. Bratislava 1961.
17. MARX, K.: Kapitál, zv. I, II, III/1, III/2. Bratislava 1958—1963.
18. MARX, K.: Základy kritiky politickej ekonómie. Rukopisy „Grundrisse“, Bratislava 1974.
19. MARX, K.: Teórie o nadhodnote, zv. I. Bratislava 1960.
20. MARX, K. — ENGELS, B.: Spisy, zv. 4. Praha 1958.
21. MARX, K. — ENGELS, F.: Listy o „Kapitáli“. Bratislava 1957.
22. MARX, K. — ENGELS, F.: Vybrané spisy, zv. II. Bratislava 1971.
23. NOWAK, L.: U podstaw marksowskiej metodologii nauk. Warszawa 1971.

24. NOWAK, S.: Metodologie sociologických výzkumů. Praha 1975.
25. POPPER, K. R.: The Poverty of Historicism. Boston 1957.
26. ZELENÝ, J.: O logické struktuře Marxova Kapitálu. Praha 1962.

ИММАНЕНТНЫЙ ЗАКОН ДИАЛЕКТИЧЕСКИХ ТОТАЛЬНОСТЕЙ

Вацлав Черник

В статье предпринята попытка реконструировать понимание Марксом и Лениным закона как формы (расширенного) воспроизводства существенных условий исторически конкретных целых (органических систем). В первой части анализируется изложение Марксом закона прибавочной стоимости как формы расширенного воспроизводства основных условий капитала. Во второй части данный анализ обобщается применительно к любому конкретному целому.

В «Капитале» Маркс разработал принцип имманентной обусловленности закона, который включает в себя и преодолевает условия номичности Максвелла. Его применение позволяет эксплицировать понятия конкретного целого и органической системы и определить их имманентные законы как формы конкретно-всеобщего. В развитых науках представляется необходимым (кроме фактуальных и идеализованных законов) формулирование научных законов, отображающих имманентные законы диалектических тотальностей. Это формы воспроизводства основных условий конкретных целых. Имманентные законы органических систем (конкретных целых с расширенным воспроизводством) носят характер законов развития. Они объединяют в себе свойства функционального (циклического, структурного) и генетического (указывающего направление) законов. Это суть исторические законы, регулирующие процесс возникновения, функционирования и развития органических систем.

В понятии имманентного закона диалектических тотальностей преодолевается дихотомия закона и условий, а также вырастающие из нее парадоксы. В данном типе закона заключается также ключ к постижению процесса становления генетических структур, тем самым и ключ к реконструкции структурно-генетических приемов, разработанных в «Капитале» Маркса.

DAS IMMANENTE GESETZ DIALEKTISCHER TOTALITÄTEN

Václav Černík

Der vorliegende Aufsatz stellt einen Versuch dar ‚Marx‘ und Lenins Auffassung vom Gesetz als einer Form der (erweiterten) Reproduktion der wesentlichen Bedingungen historisch konkreter Gesamtheiten (organischer Systeme) zu rekonstruieren. Im ersten Teil wird die Marxsche Auslegung des Gesetzes vom Mehrwert als einer Form der erweiterten Reproduktion der Grundbedingungen des Kapitals untersucht. Im zweiten Teil wird diese Analyse auf den Fall einen beliebigen konkreten Gesamtheit verallgemeinert.

Im *Kapital* hat Marx das Prinzip der immanenten Bedingtheit des Gesetzes ausgearbeitet, das Maxwells Bedingung der Noumität beinhaltet und aufhebt. Seine Anwendung ermöglicht eine Explikation des Begriffs von konkreter Gesamtheit und des organischen Systems und ihre

immanente Gesetze als Formen des konkret Allgemeinen zu umreißen. In entwickelten Wissenschaften ist es notwendig (ausser faktuellen und idealisierten Gesetzen) wissenschaftliche Gesetze zu formulieren, die immanenten Gesetze dialektischer Totalitäten darstellen. Dies sind Reproduktionsformen der Grundbedingungen konkreter Gesamtheiten. Immanente Gesetze organischer Systeme (konkreter Gesamtheiten mit erweiterter Reproduktion) besitzen den Charakter von Entwicklungsgesetzen. Sie vereinen in sich die Eigenschaften des funktionellen (zyklischen, strukturellen) und des genetischen Gesetzes. Es sind dies historische Gesetze, die den Prozess der Entstehung, des Funktionierens und der Entwicklung organischer Systeme regulieren.

Im Begriff des Gesetzes dialektischer Totalitäten wird die Dichotomie von Gesetz und Bedingung aufgehoben, so wie die Paradoxe, die aus ihr erwachsen. Im gegebenen Typ des Gesetzes liegt auch der Schlüssel zur Auffassung des Bildungsprozesses genetischer Strukturen und damit auch der Schlüssel zur Rekonstruktion strukturell-genetischer Vorgänge, die in Marx' *Kapital* ausgearbeitet wurden.